

จากงานวิจัยของ พระครูโสภณปริยัติสุธี(ศรีบรรพต ธีรธมฺโม)

เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดธรรมราชาตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา”

มจร.วิทยาเขตพะเยา

บทที่ ๒

ธรรมราชาตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

๒.๑ ความหมายของธรรมราชา

การจะเข้าใจ “ธรรมราชา” ให้ครอบคลุมต้องศึกษาไปถึงรากเหง้าของคำว่า ธรรมราชา ทั้งนี้ รากเหง้าดังกล่าวก็คือรากศัพท์ ที่มา และความหมายที่ใช้ โดยจะอธิบายความหมายที่เป็นพยัญชนะหรือ ความหมายตามรูปศัพท์และความหมายที่เป็นนอร์ระ หรือความหมายที่เป็นเนื้อหาสาระ ดังต่อไปนี้

๒.๑.๑ ความหมายตามศัพท์

คำว่า ราชา นี้ เป็นได้ ๒ ชาติ¹ คือ

๑) ราช ชาติและ

๒) ฤษช ชาติ รายละเอียด ดังนี้

(๑) มาจาก ราช ชาติ แปลว่า ผู้รุ่งเรืองด้วยสมบัติ ยกตัวอย่างเช่น นานาสมุปตฺตีหิ ราชติ ทิพฺพติ วิโรจตีติ ราชา แปลว่า ผู้ใด ย่อมรุ่งเรือง คือ ย่อมรุ่งโรจน์ ได้แก่ ย่อมไพโรจน์ ด้วยสมบัติต่าง ๆ เพราะเหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า ราชา

(๒) มาจากรฤษช ชาติ แปลว่า ผู้ให้มหาชนยินดีด้วยธรรม เป็นที่ตั้งแห่งการสงเคราะห์ ยกตัวอย่าง เช่น สงฺกหตฺตฺถุหิ อตฺตนิ มหาชนํ ฤษชตีติ ราชา แปลว่า ผู้ใด ยังมหาชน ย่อมให้ยินดีในตน ด้วยธรรม เป็นที่ตั้งแห่งการสงเคราะห์ เพราะเหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า ราชา

นอกจากนี้แล้ว จะเห็นได้ว่า ราชะ ยังสามารถแบ่งออกเป็น ๒ เพศคือคุณลักษณะที่บ่งบอกถึงเพศชายคือคำว่า ราชาและเพศหญิงคือ ราชนี โดยมีศัพท์ที่มีความเกี่ยวข้อง ดังนี้²

¹ หลวงเทพคุณานุศิษฎ์ (ทวี ธรรมธัช, ป.๕), ชาติปุ่ปทีปิกา หรือพจนานุกรม บาลี-ไทย แผนกชาติ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๐๕), หน้า ๓๑๕ - ๓๑๖.

² พันตรี ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคธ-ไทย, (กรุงเทพมหานคร : อาทรการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๖๐๔.

๑) ศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับชื่อของพระราชินี อีก ๑๘ ศัพท์ คือ ภูปติ เทโว มนุชินุโท ทิสมปติปติโล ชคติปาโล ภูภูโซ ปฐวิสสุโร ภูฐาธิโป ภูปาโล มนุสุลินุโท ชนาธิโป นรินุโท ชคติโย เขตตสามี ปภาวโก มุทุธาภิสติโต ราชญโย

๒) ศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับชื่อของพระราชินี อีก ๗ ศัพท์คืออุปริเทวี มเหสี ภูษงคนาชคติยาชคติยานิ ราชปทุมิมชคติยิ และศัพท์ที่เป็นชื่อของนางสนมทั่วไป คือ อิตถาคาร โอรโรชอุปปริ (หรือ ราชูปริ)

สำหรับการวิจัยนี้ จะนำเอาคำว่า “ธรรม” มาผสมกับคำว่า “ราชา” จึงได้คำว่า “ธรรมราชา” ซึ่ง พจนานุกรม ได้ให้ความหมายคำว่า ธรรมราชา หมายถึง พระราชาแห่งธรรม คือ พระพุทธเจ้า, พระราชาผู้ทรง ธรรม, พญายม³

คำว่า “ราชา” แปลว่า ผู้ทำให้ประชาชนชื่นชมยินดี เพราะฉะนั้น “ธรรมราชา” ก็แปลว่า “ผู้ทำ ประชาชนให้ชื่นชมยินดีด้วยธรรม”⁴

คำว่า “ราชา” หมายความว่า ผู้ยังเหล่าชนให้อิ่มเอมใจ หรือ ผู้ทำให้คนอื่นมีความสุข, พระเจ้า แผ่นดิน, ผู้ปกครองประเทศ⁵

³ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คพับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๕๕๔.

⁴ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), จารึกอโศก(ธรรมจักรบนเศียรสีสิงห์) รัฐศาสตร์แห่งธรรมาธิปไตย, (กรุงเทพมหานคร : พลิขัณณ์, ๒๕๕๒), หน้า ๗๕.

⁵ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๒๑๑.

พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ ได้ให้ความหมายคำว่า “ธรรมราชา” ว่า พระราชาแห่งธรรม, พระราชา โดยธรรมหมายถึง พระพุทธเจ้าและบางแห่งหมายถึงพระเจ้าจักรพรรดิ⁶

นอกจากนี้ พระธรรมกิตติวงศ์⁷ ได้อธิบายคำว่า ราชา โดยเพิ่มคำว่า จตุหิสงคหวัตถุหือตุนิชนรัญเชตติ ราชา แปลว่า ผู้ไฉยงมหาชนยอมใหยอินดีในตนด้วยธรรมเป็นที่ตั้งแห่งการสงเคราะห์ที่่ประการ ผู้ันั้นชื่อว่าราชา หมายความว่าพระราชาต้องสงเคราะห์ประชาชนด้วยธรรม ๔ ประการ คือ ทานการให้ ปิยวาจาการพูดด้วยวาจาที่ไพเราะ อัถถจริยาความประพฤติที่เป็นประโยชน์เกื้อกูล และสมานัตตาความประพฤติที่สม่าเสมอ

ส่วน พันตรี ป. หลงสมบุญ ที่วิเคราะห์คำว่า ราชา ไว้ดังนี้ อติเตชวณุตตาย วิเสเสน ราชเต ทิพพเตติ ราชา ความว่า ผู้ไฉยยอมรุ่งเรื่อง คือ รุ่งโรจน์โดยวิเศษ เพราะมีเดชานุภาพมาก เพราะเหตุันั้น ผู้ันั้นชื่อว่าราชา (ผู้รุ่งเรื่องโดยยั้งเพราะมีเดชานุภาพมาก) นั้นก็หมายความว่าพระราชาต้องรุ่งโรจน์โดยวิเศษเนื่องมาจากความมีเดชานุภาพมากันเอง ทั้งนี้พันตรี ป. หลงสมบุญ ได้วิเคราะห์เพิ่มเติมไว้อีกว่า ทานญปิยวจนญจอตถจริยญจสมานตุตตา จาติ จตุหิสงคหวัตถุหือตุนิชนรัญเชตติ ราชา วิเคราะห์ว่า ผู้ไฉยงชนใหยอินดีในตนด้วยธรรมที่ตั้งแห่งการสงเคราะห์ ๔ คือ ทาน ๑ ปิยวาจา ๑ อัถถจริยา ๑ สมานัตตตา ๑ เพราะเหตุันั้น ผู้ันั้นชื่อว่า ราชา ซึ่งหมายความว่าใครก็ตามที่ทำให้ประชาชนอินดีขึ้นชมตนเอง ด้วยเหตุแห่งการสงเคราะห์ที่่แบบคือการให้แบ่งปัน การเจรจาที่ไพเราะ การดำรงตนให้เป็นประโยชน์ และการวางตนให้สม่าเสมอ คนันั้นก็คือราชานันเอง⁸

ดังนั้น คำว่า ธรรมราชา จึงหมายความว่าถึง ๒ ประการคือ

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๘.

⁷ พระธรรมกิตติวงศ์, ศัพท์วิเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๕๕๘.

⁸ อ้างแล้ว, พันตรี ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรม มจร-ไทย, หน้า ๖๐๔.

๑. ผู้รังโรจน์ด้วยสมบัติต่าง ๆ ที่ประกอบด้วยคุณธรรม

๒. ผู้ให้มหาชนินดีด้วยธรรมที่เรียกว่าสังคหัตถุ ๔ ที่ประกอบด้วยคุณธรรม

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า ธรรมราชา” มีความหมาย ๒ ประการ คือ

9

๑. “ผู้ยังชาวโลกให้ขึ้นบานด้วย (นวโลกุตตร) ธรรม” พระราชาแห่งธรรม, พระราชาผู้เป็นเจ้าของ ธรรม, พระราชาโดยธรรม หมายถึง พระพุทธเจ้า

๒. “ผู้ยังชาวโลกให้ขึ้นบานด้วย (ทศกุศลกรรมบถ) ธรรม”, ราชาผู้ทรงธรรม, พระเจ้าจักรพรรดิ ตามคติแห่งพระพุทธศาสนา คือ ราชาผู้มีชัยชนะและครองแผ่นดินโดยธรรม ไม่ต้อง ใช้ทัณฑ์ ไม่ต้อง ใช้ ศัสตราวุธ

โดยมีความสอดคล้องกับคำว่า “ชมุรราช” แปลว่า ราชาแห่งธรรม, เจ้าแห่งธรรม¹⁰ ซึ่งก็คือ พระพุทธเจ้านั่นเอง ในส่วนนี้พุทธทาสภิกขุ¹¹ อธิบายเพิ่มเติมว่า ราชา ที่มีความหมายว่า พอใจ ในพระบาลี เล่าเรื่องมนุษย์รู้จักสมมติหัวหน้าขึ้นปกครอง จนได้เกิดความพอใจในการเป็นอยู่ ทุกคนก็หลุดปากออกมาว่า ราชา ๆ แปลว่า ความพอใจ เป็นศัพท์ที่มีรากศัพท์ว่า พอใจ แต่มีคำบางคำที่จะต้องเข้าใจว่า มีความหมายต่างกัน ไป คือคำว่า ราชัญญะ ซึ่งหมายถึง พระราชาที่ยังไม่ได้รับมุรธาภิเษก แม้จะได้รับสมมติให้เป็นพระราชาแล้ว แต่ยังไม่ได้รับมุรธาภิเษก หรือเป็นเพียงพระราชาประเทศราชเท่านั้น

⁹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๔๗.

¹⁰ พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) และจำลอง สารพัตนิก, พจนานุกรม บาลี-ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๖ (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธรรมสาร จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๒๘๖.

¹¹ พุทธทาสภิกขุ, ตามรอยพระยุคลบาทด้วยทศพิธราชธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุม สหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๑๔๕-๑๔๖.

พุทธทาสภิกขุ ยังระบุคำว่า ราชาและศัพท์ที่มีบริบทใกล้เคียง กับคำว่าราชาที่น่าสนใจอีก จำนวน ๗ ศัพท์¹² ดังต่อไปนี้

๑. คำว่า ราชา นี้ มาจากมูลศัพท์ว่า ระชะ ซึ่งต่อมาเป็นศัพท์ว่า รากะ เป็นรากะที่ไม่เป็นกิเลส ในบาลีสันสกृतนิทาย เรียกรากะนี้ว่า ฉันทรากะ เช่น ผู้ใหญ่บ้านมีฉันทรากะในลูกบ้าน ลูกบ้านมีความวิบัติฉิบหาย นายบ้านก็เสียใจ เรียกว่าฉันทรากะของนายบ้านที่มีต่อลูกบ้าน

๒. คำว่า รากะรัตตะ ยินดีด้วยรากะ ยินดีในแก้วแหวนเงินทอง รากะรัตตามะณิกุณฑลสุ ในแก้วแหวนเงินทอง เรียกว่า รากะรัตตะ

๓. คำว่า ราชาคณะ พระราชาคณะ ผู้ทำงานร่วมกับพระราชา ในการทำสังตีสถูปให้เกิดขึ้นในบ้านเมือง พระราชาต้องการผู้ช่วย จึงตั้งพระสงฆ์ขึ้นเป็นพระราชาคณะร่วมการงานในการบำเพ็ญสังตีสถูป

๔. คำว่า ราชการ การทำงานของพระราชา ก็ต้องทำให้มหาชนเกิดความพอใจ เช่นเดียวกับคำว่า พระราชา

๕. คำว่า ราชปณิธาน คือ ปณิธานของพระราชา ก็คือปณิธานของผู้ที่ตั้งใจจะทำให้มหาชน เกิดความพอใจ

๖. คำว่า ราชูปถัมภ์ หมายถึง การอุปถัมภ์ของพระราชา มีความมุ่งหมายจะสร้างความพอใจ

๗. คำว่า ราชนุเคราะห์ การอนุเคราะห์จากพระราชา เพื่อให้ได้รับความพอใจ

¹² อ่างแก้ว, พุทธทาสภิกขุ, ตามรอยพระยุคลบาทด้วยทศพิธราชธรรม, หน้า ๑๔๕-๑๔๖.

ดังนั้น จะเห็นว่า คำว่าราชาคือเป็นผู้ที่ทำให้ประชาชนอุทานออกมาด้วยความพอใจ อันเป็น ความสัมพันธ์ระหว่างพระราชากับมหาชน ซึ่งศัพท์ว่า ราชานี้จะเรียกว่าเป็นพระราชา หรือประธานาธิบดี หรือ ผู้นำ ถ้ามีหน้าที่ปกครองบ้านเมืองแล้วจะต้องประกอบไปด้วยทศพิธราชธรรม จึงจะมีผลโดยสมบูรณ์

กล่าวโดยสรุป

๑) คำว่า “ราชา” แปลว่า ผู้รุ่งเรืองด้วยสมบัติ ผู้ให้มหาชนยินดีด้วยธรรมเป็นที่ตั้งแห่งการ สงเคราะห์ ซึ่งในที่นี้ก็คือ สังคหวัตถุ ๔ นั้นเอง ผู้ทำให้ประชาชนชื่นชมยินดีผู้ยังเหล่าชนให้อิ่มเอมใจ หรือ ผู้ทำให้คนอื่นมีความสุข พระเจ้าแผ่นดิน ผู้ปกครองประเทศ ทั้งยังเป็นชื่อของพระราชาและพระราชินีอีกด้วย

๒) คำว่า “ธรรมราชา” แปลว่า ผู้ทำประชาชนให้ชื่นชมยินดีด้วยธรรม พระราชาแห่งธรรม คือ พระพุทธเจ้า ที่ยังชาวโลกให้เบิกบานด้วย นวโลกุตตรธรรม ๘ ประการ พระราชาผู้ทรงธรรมหรือพระเจ้า จักรพรรดิที่ยังชาวโลกให้เชื่อถือ ด้วยกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ และอาจหมายถึง พญายมด้วย